Васильченко Оксана Петрівна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Реалізація соціально-економічних прав з огляду на принцип рівності

Право тільки тоді виконує своє соціальне призначення, коли його норми знаходять практичне втілення у суспільних відносинах, поведінці конкретних осіб, тобто тоді, коли воно реалізуються. Змістом реалізації більшості правових норм є здійснення (виконання) суб'єктами права суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що виникають на підставі юридичних приписів. У літературі під реалізацією правових норм розуміють їх втілення в життя у практичній діяльності організацій, органів, посадових осіб і громадян [6,с.7].

У соціально-правовому механізмі реалізації конституційних прав і свобод громадян слід розрізняти забезпечення останніх і власне їх реалізацію. Під забезпеченням конституційних прав і свобод розуміють систему їх гарантування, тобто систему загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках і охорону.

Реалізація конституційних прав і свобод громадян означає втілення їх в життя й задоволення потреб і інтересів у процесі використання конституційних прав і свобод. Діяльність щодо реалізації конституційних прав і свобод громадян протікає в певних соціальних умовах, які виступають відносно до цих прав і свобод у якості середи їх реалізації. В якості гарантій реалізації конституційних прав і свобод громадян виступають не будь-які соціальні умови, а лише ті, які позитивно впливають на їх реалізацію.

Будь-який принцип є керівною, основоположною ідеєю, яка втілюється у поведінці конкретних індивідів. Права, свободи й обов'язки людини і громадянина реалізуються на основі принципу рівності. Насамперед зазначений принцип впливає на реалізацію соціально-економічних прав. Здійснення громадянських і політичних прав зазвичай не пов'язане із суттєвими матеріальними витратами, не вимагає значних коштів з боку держави і суспільства та, зрештою, самих громадян. А ось використання економічних, соціальних та культурних прав стає можливим, як правило, лише за наявності неабияких ресурсів у розпорядженні держави, суспільства та й, у багатьох випадках, громадян і їх об'єднань. Тобто ці права залежать від достатку держави, від її здатності до стабільного економічного розвитку, а також і від

© Васильченко О.П.

добробуту самих громадян.

Економічні, соціальні і культурні права – це права, пов'язані з діяльністю людини в господарській сфері, її соціальними відносинами з суспільством, державою, колективами, іншими людьми, з діяльністю у сфері культури і духовного життя [20, с.150]. Вони торкаються таких важливих сфер людини, як підприємницька й інша економічна діяльність, власність, праця, відпочинок, здоров'я, освіта, і покликані забезпечити матеріальні, духовні й інші соціально важливі потреби особи. Соціально-економічні права мають специфічні особливості, що робить їх досить залежними від сталої економічної політики держави. Ступінь захищеності цих прав залежить не тільки і не стільки від наявності досконалого правового механізму їх реалізації, а насамперед від відповідності цієї категорії прав економічному потенціалу суспільства [9, с.247].

В умовах економічної кризи непросто гарантувати реалізацію соціально-економічних прав, оскільки право не може бути вище за економіку. Але, якщо людину визнано найвищою соціальною цінністю, то в реальному житті повинні існувати такі економічні і правові інститути, де кожна людина первісно володіє не лише політичними правами, але й необхідним мінімумом соціальних прав і можливостей. При цьому матеріальні гарантії повинні надходити насамперед від держави у рамках соціально-правової політики у вигляді забезпечення права на гідний достатній рівень. Інакше право на гідне існування буде носити декларативний характер [16, с.182].

Конституція України гарантує всім рівні можливості для реалізації конституційних прав і свобод, але, виявляється, щоб скористатися такими можливостями іноді необхідною є наявність відповідних умов, насамперед матеріальних. Зупинимося, для прикладу, лише на окремих прикладах.

Конституція гарантує ефективне і доступне для всіх громадян медичне обслуговування, яке є безоплатним (ст. 49). Але, насправді, воно не є безоплатним, а навпаки, дуже дорого коштує, і не завжди є доступним для всіх. Актуальність проблеми платної медицини знайшла відображення у Рішенні Конституційного Суду України від 25.11.98 р. №15-рп / 98 у справі за конституційним поданням 66 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» від 17.09.96 р. №1138 зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.97р. №449 (справа про платні медичні послуги). Конституційний Суд України, розглянувши зазначені питання, дійшов висновку, що положення зазначеної постанови є неконституційними. Ці положення втратили чинність з дня ухвалення рішення Конституційним Судом. Проте, практика свідчить, що

зазначене Рішення Конституційного Суду не виконується.

Права, передбачені статтями 46 – 48 Конституції України (право на соціальний захист; на житло; право на достатній життєвий рівень) характеризують нашу державу як соціальну, однак за існуючої економічної ситуації зазвичай не реалізуються, а отже є декларативними. Загалом, українське конституційне законодавство зробило крок назад у порівнянні як з міжнародно-правовим регулюванням, так і з радянськими конституціями, зокрема, з Конституцією УССР 1978 р. Приміром, чинна Конституція гарантує право на працю, однак на відміну від попередньої, не зобов'язує державу гарантувати отримання роботи [5, с.20]. Уперше в Україні на конституційному рівні закріплено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст.48), але для більшості громадян це право сьогодні залишається мрією, а проголошені Конституцією України економічні, соціальні й культурні права і свободи діють лише формально.

У соціально-економічних правах розкривається важливий аспект соціальної, правової держави. Конституція України (ст.1) встановлює, що Україна – соціальна держава. Соціальною є така держава, яка зобов'язується піклуватися про соціальну справедливість, благополуччя своїх громадян, їх соціальну захищеність, і її головне завдання – досягнення суспільного прогресу, заснованого на закріплених правом принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності [24, с.42]. Завдання соціальної держави полягає в перерозподілі доходів між різними соціальними групами суспільства шляхом встановлення доцільної системи пільг, державний бюджет, фінансування соціальних програм. Політика соціальної держави спрямована на створення умов, які забезпечують гідний рівень життя і вільний та всебічний розвиток кожного, тобто на забезпечення рівності всіх громадян. Завдання демократичної, соціальної держави полягає в тому, щоб зменшити вплив тих чи інших обставин на існуючу нерівність. Саме держава може впливати на розвиток економіки з тим, щоб протидіяти незахищеності і економічній нерівності окремих прошарків населення [10, с.14].

На жаль, сьогодні не можна сказати, що Україна є соціальною державою, оскільки ця ідея є здійсненою лише за умови сильної економіки. Можливим це стане, сподіваймося, в недалекому майбутньому.

Політика формулює мету, до якої прагне суспільство. Ця мета повинна поділятися більшістю людей, а це можливо лише за умови «людської» орієнтації політики, її спрямованості на забезпечення гідного життя людини (матеріального і духовного). Така ситуація створює політичну стабільність, попереджає соціальні вибухи і катаклізми. Держава, яка порушує принцип рівності як основу

гармонійної взаємодії членів суспільства і створює привілеї для певних прошарків чи груп, може породити цим найсерйозніші соціальні потрясіння [21, с.70].Тому ясність політичної мети і соціальне вдоволення нероздільні [21, с.70], що і можемо спостерігати в Україні.

Отже, вкрай важливою умовою для реалізації прав і свобод громадян на основі принципу рівності є проведення соціальної політики, яка визнає за кожним членом суспільства право на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я і благополуччя кожної працюючої людини і її сім'ї, а також у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, старості. Тому необхідно зважати на соціальні очікування суспільної свідомості і прагнути до формування відносин, в яких держава не буде пасивним спостерігачем, байдужим до становища громадян, які опинилися в невідомих їм раніше ринкових ситуаціях. Йдеться не про державне втручання у розвиток економічних процесів, а про державне сприяння, мета якого – виконання обов'язку держави по відношенню до людини; зафіксованої у ст. 25 Загальної Декларації прав людини і ст. 11 Міжнародного пакта про економічні, соціальні і культурні права – забезпечити кожному достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, яке включає достатнє харчування, одяг і житло, а також безперервне покращення умов життя . З нашої точки зору, держава не може ухилятися від такої соціальної функції.

Соціальна справедливість є одним з найбільш дійових соціальних почуттів, які відображають сприйняття масами рівності й нерівності в суспільстві [15, с.29-30]. Соціальна справедливість є етичною категорією і тісно пов'язана з системою економічних, соціальних і правових відносин. Л.С. Явич називав її принципом, «без наявності якого право не лише втрачає своє моральне підґрунтя, але й є дисгармонійним, незбалансованим, не може бути дієвим розподільником життєвих благ [26, с.158]. Вона характеризує положення людей в суспільстві за рівнем досягнутої рівності, а також з точки зору об'єму наданих їм можливостей (юридично вони виражаються як суб'єктивні права) і вимог, які до них пред'являються (юридично вони виражаються як обов'язки і відповідальність) [17, с.8].

Найважливіша вимога соціальної справедливості полягає у тому, що будь-яке покращення життєвих умов одних осіб на шкоду інтересам і за рахунок інших в цілому недопустимо [7, с.48]. В утвердженні соціальної справедливості основоположне значення має конституційний принцип рівності особи незалежно від будь-яких індивідуальних відмінностей, насамперед соціальних.

Умови життя особи і можливості реалізації нею конституційних прав і свобод певним чином залежать від приналежності людини до тієї чи іншої соціальної групи, насамперед – до певного класу. Суттєві розбіжності в умовах і способі життя мають місце між соціально-демографічними групами (молоддю,

жінками, людьми похилого віку та ін.) і соціально-територіальними групами (міські й сільські мешканці, населення різних регіонів і поселень) [1, с.66]. Так, згідно з ч.2 ст. 24 Конституції України місце проживання не повинно впливати на рівність прав і свобод людини, однак воно суттєво впливає на можливість реалізації деяких інших, також гарантованих Конституцією прав, зокрема, право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (ч.4 ст. 53). Загальновідомо, що школи у великих містах забезпечують учням більш високий рівень освіти, ніж школи сільської місцевості. Неабияке значення в цьому процесі має і матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, оскільки не кожна школа має належну бібліотеку, комп'ютерне оснащення тощо. Вирішення цієї проблеми потребує особливої уваги і підтримки з боку держави, значних матеріальних ресурсів. А також, безумовне виконання законодавства в царині освіти, впровадження державних стандартів загальної середньої освіти, системи тестування й перевірки рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Особливої уваги заслуговують діти, які живуть у винятково важких соціальних умовах (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування).

Відомим дослідником сутності, форм і функцій соціальної нерівності є відомий економіст і соціолог Макс Вебер, який розглядав власність, владу і престиж як три окремі, взаємодіючі фактори, які лежать в основі ієрархії будь-якого суспільства. Відмінності у власності, зазначав вчений, породжують економічні класи; відмінності, які мають відношення до влади, породжують політичні партії; а престижні відмінності дають статусні угрупування чи страти. Вебер підкреслював, що класи, статусні угрупування і партії – явища, які відносяться до сфери розподілення влади всередині суспільства [3, с.27].

В Україні, хоча й формально й не існує класів, проте дослідники вказують, що в суспільстві існує чіткий поділ на людей, які мають багатство, престиж та владу (еліта), та бідних або дуже бідних людей, які не мають нічого або майже нічого (сьогодні це більшість населення) [18, с.8]. У таких двох різних категорій населення різні інтереси і різні можливості реалізації прав і свобод. Мається на увазі, що певні соціальні групи мають неоднакові можливості для задоволення своїх потреб. В.Є. Чиркін з приводу цього наводить вдалий приклад, що Б. Гейтс, має значно більші можливості використовувати для себе конституційні (і ті, які витікають із конституції) права, ніж інваліди, пенсіонери чи прості «трудящі» [25, с.70]. У суспільстві «контрастів», в якому не забезпечено гідний людини життєвий рівень, людина відчуває дискомфорт, а усвідомлення нерівності дуже принижує людську гідність, що є неприпустимим за панування демократичної, соціальної і правової держави. Адже така держава повинна базуватися на принципі рівності незалежно від походження, соціального і

майнового становища.

На це звернув увагу у свій час ще К. Маркс: « Яким би маленьким не був дім, але, доки оточуючі його будинки такі ж малі, він задовольняє усі потреби, які вимагаються від житла. Але, якщо поряд з маленьким будиночком з'являється палац, то будиночок зменшується до розмірів жалюгідної хижі, а мешканець будиночка почувається ще більш незатишно і принижено» [13, с.73]. Тобто, належні людині права важливі для неї не лише самі по собі, а й у порівнянні з тими правами, якими володіють інші особи чи якими вона сама раніше володіла.

Проблема соціальної нерівності набуває актуальності в контексті наближення України до європейських стандартів рівня життя населення. Низький рівень життя населення України створює соціальну нестабільність, загострення демографічних проблем, формує стійку недовіру до влади і обраного нею курсу, провокує масштабну еміграцію населення. Народ, який приречений на жалюгідне матеріальне існування, стає байдужим до політики, до користування тими правами і свободами, які надані йому конституцією [12, с.15]. Соціальна нерівність значно впливає на рівноправність людей (як приклад, при звільненні обвинуваченого під заставу, що практикується в багатьох демократичних державах і передбачено ст. 1541 КПК України, багатий виходить на свободу, а той, хто не в змозі внести заставу, залишається у тюрмі). Крім того, вагоме обґрунтування отримала гіпотеза про вплив соціальної нерівності на різні види соціальнопатологічної поведінки особи. Зокрема, нерівність в розподіленні доходів є причиною злочинності [13, с.73-75], рівень якої сьогодні досить високий.

Отже, соціальна політика повинна бути спрямована на те, щоб працездатні громадяни власними зусиллями досягали нормального матеріального достатку для себе і своєї родини, а тим, хто не в змозі подбати про себе забезпечувався гарантований соціальний захист від держави. Тобто держава повинна проводити активну соціальну політику, створювати систему соціального забезпечення і соціальної допомоги, в результаті чого реалізується ідея створення для кожного індивіда рівних можливостей участі в соціальному житті. Все це здійснюється в рамках кожної сучасної соціальної цивілізованої держави [11, с.9].

Слід додати, що права людини повноцінно можуть бути реалізовані лише в умовах громадянського суспільства. Ю.М. Тодика наголошує, що громадянське суспільство – це те середовище, де реалізуються більшість прав і свобод громадян [23, с.276]. Громадянське суспільство створює необхідні умови і атмосферу для безперешкодної реалізації основних прав і свобод людини і громадянина, принципів демократії, рівноправності, моральних і культурних цінностей, ідеалів справедливості. Але, громадянське суспільство є продуктом

довгострокового історичного розвитку. Тому було б нереальним очікувати, що українське суспільство одразу ж після досягнення політичної незалежності зможе створити всі необхідні передумови формування громадянського суспільства і відповідної йому демократичної соціальної правової держави [2, с.8].

Таким чином, оскільки будь-яке суспільство є неоднорідним і його складають люди, які займають різні соціальні позиції, статуси і виконують різні суспільні функції, а люди є не рівними за своїми фізичними та іншими якостями, прагненнями та можливостями, то створюється враження, що рівність є нездійсненною, оскільки немає ідентичних людей, а значить не може бути абсолютної рівності між ними. Але в умовах демократичної, соціальної, правової держави ніщо не повинно ставати на заваді досягнення людьми того положення в суспільстві, яке відповідає їх здібностям і до якого вони прагнуть. Тобто в такій державі повинні бути створені умови, за яких є можливим вільний розвиток особи і просування по соціальним сходинкам.

Реалізація прав і свобод особи на рівних засадах безпосередньо пов'язана з вирішенням питання формування в Україні дієздатного громадянського суспільства, панування конституційної законності у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави, проведення виваженої соціальної політики, а також викорінення корупції й забезпечення реальної рівності всіх перед законом і судом, незважаючи на існуючу майнову й соціальну нерівність.

Наступною важливою умовою розбудови соціальної державності в Україні є створення реально діючої системи гарантій і досконалого механізму юридичних засобів здійснення та захисту прав і свобод людини з метою забезпечення фактичної реалізації принципу свободи, соціальної справедливості, рівності та моральності.

Якісне вирішення соціальних програм в українському суспільстві можливе лише паралельно з процесом побудови правової держави з усіма її особливостями, компонентами та принципами, коли верховенство права стане нормою його життя. У дослідженні взаємозв'язку соціальної і правової держави слід віддавати перевагу верховенству останньої з її демократичними принципами, спрямованими на законодавче забезпечення соціального захисту населення, задоволення соціально-економічних прав людини. Саме в цьому вбачаємо досягнення не тільки юридичної та політичної, а й соціальної рівності громадян.

Використані джерела:

1. Азарова Е.Г., Козлов О.Е. Личность и социальное обеспечение в СССР. – М.: Наука, 1983. – 190 с.

© Васильченко О.П.

2. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини // Правова держава: Щорічник наук. праць ІДП ім. В.М. Корецького НАН України.– К.: Ін Юре, 1998. – Вип. 9. – С. 3-11.

3. Вебер М. Класс, статус и партия // Социальная стратификация. – М. – 1992. – Вып. 1. – С. 19-38.

4. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура // Социологические исследования. – 1992. – № 9. – С. 112-123.

5. Гладких В.И. Социальные права граждан Украины в системе конституционных прав // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 80.

6. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права и социальное (государственное) управление. Теоретические проблемы. Автореф. … докт. юрид. наук.: Научное издание. – Свердловск: Б. и., 1973. – 23 с.

7. Козлов А.Е. Социальная политика: конституционно-правовые проблемы. – М.: Наука, 1990. – 158 с.

8. Комкова Г.Н. Конституционный принцип равенства прав и свобод человека и гражданина в России (понятие, содержание, механизмы защиты): Дис. … д-ра юрид.наук: 12.00.02. – Саратов, 2002. – 384 с.

9. Конституція України: Науково-практичний коментар / Ред.кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевий та ін. – Х: Право; К.: Концерн « Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.

10. Крылов В.С. Проблемы равноправия и равенства в российском конституционном праве // Журнал российского права. – 2002. – № 11. – С. 3-12.

11. Кудрявцев М.А. От равноправия собственников к реальному равноправию // Конституционное и муниципальное право. – 2003. – № 5. – С. 7-10.

12. Лукашева Е.А. Социальное государство и защита прав граждан в условиях рыночных отношений / Социальное государство и защита прав человека. – М., 1994. – С. 5-21.

13. Ольков С.Г. О пользе и вреде неравенства (криминологическое исследование) // Государство и право. – 2004. – № 8. – С.73-78.

14. Печера С. Доходи, нерівність та бідність населення України // Вісник Пенсійного фонду України. – 2005. – № 2. – С.10-11.

15. Роговин В.З. Социальная политика в развитом социалистическом обществе. – М.: Наука, 1980. – 208 с.

16. Родионова О.В. Юридическая сущность «права на достойное человеческое существование» // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2004. – № 2. – С. 182-188.

17. Ротань В.Г. Социальное равенство и советское трудовое право: Автореф. дис... докт. юрид. наук: Научное издание. – М.: Б. и., 1987. – 408 с.

18. Середа О.О. Легітимація соціальної нерівності як фактор ствердження

соціального порядку // Вісн. Київс. націон. ун-ту ім. Тараса Шевченко Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 11. – 2001. - С. 8 - 12.

19. Современный словарь по общественным наукам / Под общей ред. О.Г. Данильяна, Н.И. Панова. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 526 с.

20. Тодика Ю. М. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина // Конституційне право України: Підручник / За ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – 544 с.

21. Тодыка О.Ю. Народовластие в условиях глобализации. – Х.: Право, 2005. – 334 с.

22. Тодыка Ю.Н. Конституционные основы формирования правовой культуры. – Х.: Райдер, 2001. – 158 с.

23. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества: Учеб. пособие. – Х.:Факт, 2001. – 382 с.

24. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. – Х.: Факт, 2000. – 318 с.

25. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – 622 с.

26. Явич Л.С. Общая теория права: Научное издание. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 285 с.

В статті розглядаються проблеми реалізації соціально-економічних прав громадян в аспекті дотримання принципу рівності конституційних прав і свобод людини і громадянина. Важливими умовами для реалізації прав і свобод людини визначаються проведення соціальної політики, створення системи соціального забезпечення і соціальної допомоги, формування громадянського суспільства.

***Ключові слова**: принцип рівності конституційних прав і свобод людини і громадянина, соціально-економічні права, механізм реалізації соціально-економічних прав*

В статье рассматриваются проблемы реализации социально-экономических прав граждан в аспекте соблюдения принципа равенства конституционных прав и свобод человека и гражданина. Важными условиями для реализации прав и свобод человека определяются проведение социальной политики, создание системы социального обеспечения и социальной помощи, формирование гражданского общества.

***Ключевые слова**: принцип равенства конституционных прав и свобод человека и гражданина, социально-экономические права, механизм реализации*

социально-экономических прав

The problems of the implementation of the social and economic rights in terms of the principle of equality of human rights are considered in this article. Social policy, foundation of the social security system and social assistance, formation of civil society are the important conditions of abidance of the implementation of human rights and liberties.

***Key words**: the constitutional principle of equality of human rights and liberties, social and economic rights, implementation mechanism of the social and economic rights*

© Васильченко О.П.